

Nemes Nagy Ágnes

BRÜSSZELI ÚT

1977. június 8–24.

Közzéteszi Lengyel Balázs

Némi bevezető ehhez az útinaplóhoz: talán nem érdektelen hozzáfűzni, mivel a napló nemcsak íróját jellemzi, kivételesen érzékletes, megelevenítő szemléletét, hanem az előzmények következtében irodalmi-szellemi, politikai viszonyainkat is. Az Országos Ösztöndíj Tanács egyikünknek, valószínűleg Nemes Nagy Ágnesnek 1976-ban, másikunknak, nekem, 1977-ben belgiumi ösztöndíjat adott. A Kultint (a nemzetközi kulturális kapcsolatokat irányító politikai szerv) lehetővé tette a két külön út egyesítését. Így indulhattunk el 1977 júniusában együtt Brüsszelbe.

Fontos megjegyezni, hogy nem elő-

ször utaztunk Belgiumba. Együtt voltunk 1964-ben vagy 1965-ben is, a knokke-lezoute-i költői fesztiválon, melynek akkor Illyés Gyula volt a nemzetközi kitüntetettje.* De azért is ott voltunk, mert Nemes Nagy Ágnes előzőleg számos – személyesen ismert – belga és francia költőt fordított, nemcsak Pierre Emmanuel, hanem Guillevic, Chaulot, Frénaud verseit, hogy a belga költőket ne is említsem.

Útjaink alatt Nemes Nagy Ágnes rendszeresen naplót vezetett, ha sebtében írta is. Így például 1979-ben írta az AMERIKAI ÚT-at, amit halála után kis könyvben ki is adtak.

Lengyel Balázs

Június 11. Itt vagyunk az Astoria Hotelben. Végtelenül nagystílű, ómódián előkelő; a hallja olyan, mint egy katedrális. Nekünk egy cselédszobánk van; fehér festett kisasztal és fehér festett székek, mind lepattogzott róluk a festék. Iszonyú pénzért nyújtják ezt a belga kultuszminisztériumnak, az meg nekünk. A fürdőszoba, az jó. Nekünk végül is mindegy, csak csodálkozunk. Bár ezerszer jobb szerettünk volna Balázssal egy sokkal szerényebb szállóban két szobát. De hát nem szólunk, illetlenség volna. Találgatom, ki kit csap be ezzel a szobával. A szálló a minisztériumot? Ott azt hiszik: a legtöb-

* A francia és a belga írók Belgiumban, Knokke-le-Zoute-ban kétévenként nemzetközi találkozót tartottak, ahol számos idegen országbeli is jelen volt. Amikor Gara László megjelentette az ANTHOLOGIE DE LA POÉSIE HONGROISE-t, több magyar íróat meghívtak, valószínűleg Pierre Emmanuel anyagi támogatásával. Ott volt Illyés Gyula is, aki végül a találkozó nagydíját kapta meg, továbbá Rónay György, Vas István, Somlyó György, Nemes Nagy Ágnes és személyem. Tagja volt a díjazandót kijelölő bizottságnak Rába György is, így ő szavazott, de Belgiumban megjelenni nem tudott, ugyanis nem kapott kiutazási engedélyt, ő ezt csak a magyar kultuszminisztériumtól s nem Aczél Györgytől kérte. Illyés Gyula a díjat eldöntő szavazáskor egy szavazat többséggel kapta meg a díjat.

Hogy milyen volt a magyar kulturális „kézivezérlés”, arra egyetlen mondatot még. Néhány évvel a knokke-le-zoute-i találkozó után a hollandiai Mikes Kelemen-kör – tagjai is „disszidensek” voltak, mint Gara László – meghívott bennünket évi összejövetelére. Nem utazhattunk ki. Aczél György Szabolcsi Miklóst és Béládi Miklóst kívánta meghívni – ők mentek el.

bet nyújtják az ösztöndíjasoknak, egy ilyen patinás őshotelt. És fogalmuk sincs a szoba milyenségéről? Vagy egyéb susmus van a háttérben? Nem tudom, de ismerve a világ dolgait: itt susmus van. A hotel színvonala és a szoba színvonala közti ellentét kiáltó.

Nagy előnyei vannak a cselédszobának: egy kis udvarra nyílik. Dehogyan egy udvarra: legalább öt kis udvarra. Fallal elválasztott udvarocskák, szabálytalan rekeszek sorakoznak alattunk (a 2. emeleten lakunk), egyik-másik még kert is: egy pici gyep (szép, harsogó zöld), néhány növendék jegenyefa (még alacsonyak), csinos kövezet. A többi aszfaltos, bádogtetőkkel, miegyébbel. Körül házak. Nincs bennük senki. Ablakok. Üresek. Kémények. Szépek, sok kürtő áll ki belőlük. Piros téglafalak, fehér ablakgerincek. És egy lélek sem. Csend. Ma este egy rigó produkálta magát: kiállt az egyik kéménykürtőre, és elénekelte, amit alkonyatkor szokott. Ezt ismerem. Pontosan így csinálja az én feketerigóm is otthon, a Böszörményi úton: kiül a lámpaoszlop tetejére vagy alattam az akácfa hegyére, és a legromdább villamoszajban, autóbusz-autó-lármában előadja mindenesti produkcióját.

Szóval nagy a csönd. Az egész városnegyedben egyébként, nemcsak ebben az udvarzugban. Itt nem lakik senki. Este egy lélek nem jár az utcán, egy ablak nem világos. Autók mennek, meg néha egy-egy kísértetiesen ritka, drapp villamos, Úgy elbolyong a kis villamos a nagy, hideg utcán. Még az Astoria környéke sem élénk. Úgy látszik, hivatali negyed. De most visszaugrom az elejére.

Június 9. Indulás. Kelés fél 7-kor, rendelt taxi 8-ra. Balázs a Királyhágóban hagyja a kocsiját. Bors néninek* levelet hagyok, mert azt mondtam szegénynek, hogy csak dél körül indulunk, hozzon ebédrevalót. (Így tudtuk az utolsó percig.)

A vonatban egyedül vagyunk egy fülkében. Nagyon kellemes. Korai ebéd az étkezőkocsiban. Milyen jó kezdet. Ám a folytatás: az osztrák kalauztól megtudjuk, hogy Bécsben át kell szállnunk. Ezt nem tudtuk. De hát mi volna egy átszállás a valósághoz képest? Nemcsak átszállunk, hanem 7 órát (HÉT órát) várakoznunk kell Bécsben. Megáll az eszünk. Ezt miért csinálta velünk a Kultint? Elmebajosak ezek? Hisz van vonat elég Bécsig. Miért hagytak minket abban a hitben, hogy közvetlen vonattal megyünk Brüsszelig, legfeljebb estefelé átmegyünk a couchette-kocsiba? Először nem hittük el a tényállást. Érdeklődtünk mindenkitől, információtól, vasutasoktól a Westbahnhofon. De igaz. Ott állunk Bécsben, tökéletesen megfűrödvé. Hét órával meghosszabbították nekünk az amúgy is egynapos utat. Most felrobbanok – gondolom. Mert az történt, amit a legkevésbé tudok elviselni. A pechet, a rossz véletlent elviselem. A kitolást nem. Ez az, ami vérlázító. Egész életemben olyan folyamatossággal toltak ki velem, hogy mostanában már egyre kevésbé bírom elviselni. Legszívesebben visítoznék és földhöz verném magam. Ez volna a helyzethez illő adekvát viselkedés. A korai kelés (legfeljebb öt órát aludtam). Bors néni szegény, az ebédrel. Mind-mind azért, hogy Bécsben hét órát várakozzunk.

A megaláztatás előnyei. Állunk. Bécsben. A pályaudvaron. Izzadtan cepeli Balázs a bőrröndöket. A fájós hátával. Berakjuk a megőrzőbe. Váltunk valami schillinget, hogy beülhessünk valahová. Akkor: odajön egy szőke fiú. Magyar. Most jött Nyugat-Németből, és most lopták el két bőrröndjét a kulcsra zárt rekeszes megőrzőből. Már volt a pályaudvari rendőrségen. Azok telefonáltak a magyar követségre. A követségtől kapott jegyet hazáig, Kalocsára megy. Ott állt az istenadta, alig makog németül. Könyörög,

* Bors Józsefné, aki évekig végezte a házimunkákat.

kérdezzem meg: biztosan jó-e a jegye a ma délutáni expresszre. Megkérdezem valamelyik ablaknál. Közben a kisfiú sírva fakad (3 napja múlt 18 éves). Szobafestő Kalocsán. Nagy Zoltánnak hívják. Nemrég tett mestervizsgát. Minden spórolt pénzét belelőtte ebbe az útba, vett ezt-azt odakint, boldog volt, büszke, imponálni akart otthon. Most itt áll egy szál ruhában, még jó, hogy az útlevele nála volt. Elvisszük kávézni.

Íme, itt láthatók a megaláztatás előnyei. A kisfiú szerencsétlensége mellett mit számít a miénk? De ez ősi tapasztalatom, még 44-ből meg az ostromból. Hogyan lehet megszabadulni például a félelemtől? Úgy, hogy az ember sürgősen gondoskodni kezd másokról, tisztában van vele, hogy másokat kell megmentenie. Nincs jobb gyógyszer ennél. Még a leghevesebb bombázásban is segít. Ha nem akarsz félni, félt másokat. Nahát ez a szegény kisfiú megszüntette a kitolási érzést. Úgy vigasztaltam, úgy gyámoltottam, mint egy gyakorló anya, még piszkos, nagy kezére is adtam tanácsot: okvetlen mossa meg a vonatban. Mert mocskos fiúkezével mindig összekente a síró szemét.

Bécs. További előnyök. Egész kellemes volt ez a hét óra. Elmegyünk villamossal a Stephanskirchébe, szép. Le is lehet ülni. Mint minden szép helyen, itt tolong az egész világ, amerikaiak, japánok, hinduk. A torony alatt állva fantasztikus a gótika. Irtózatosan meredek szökőkút (Dylan Thomas-vers a gót toronyról, Chesterton-novella). És bent, ahogy szokás, gyönyörű építészet, csúnya szobrászat (tisztelet a kivételnek).

És nagy szerencse: egy őrült. Hegyes pisze orrú, hervadt gyerekarcú, jól öltözött őrült, aki megfog minket, amint egy szép kovácsoltvas kaput nézünk, felismeri a magyar beszédünket. „Önök magyarok, ugye? Ami előtt állnak, az Savoyai Eugén kápolnája, Magyarország felszabadítójáé.” Ezek után felmondja a magyar történelmet, különös tekintettel a Habsburgok érdemeire. Bámulatos sokat tud, kezdetben még irodalmi németességgel beszél, majd belejön, garázda osztrák tájszólása már-már érthetetlen, de mindegy, mondja, mondja. Egy istenkéz se tartja vissza. Ha menekülni próbálunk, megragadja a karunkat, gombunkat. Bőven kiterjeszkedik a török időkre, majd Mária Teréziára, még a Hadik-huszárokat is megemlíti, akik Berlint megsarcolták. Kiderül, hogy mi, magyarok mindig hű és lovagias alattvalói voltunk a Habsburgoknak, még Mária Teréziát is megtámogattuk, pedig akkor függetlenek lehettünk volna. De mi – ilyen nyájasak vagyunk – nem és nem akartunk kiszakadni a nagy keresztény birodalomból. Valóban, hallatlan erőfeszítésünkbe kerül, míg kiszakadunk a tudós őrült karmaiból. Később – egy villanásra – látom a Kärntner Strassén: megy, mereven föl-szegett fejjel, föl-szegett fején szürke tirolikalappal. Átúszik a tömegben, teljesen magába zárt arccal, még akkor is ránk gondol, a derék két magyarra a Stephansdomban és az aranyszínű Habsburg-történelemre. Röhögnöm kell: még meg is hatott. Ki a fene köpi így a magyar neveket Európában, ha nem egy osztrák?

A máltai lovagok temploma. Jelvények: sólyom, máltai kereszt. Lavalette lovag sírja, akiről a máltai fővárost elnevezték. Alapítás: XIII. század. Átépítés empire-ban. (Kivételesen nem barokkban.) Török figurák. Háttérben: kereszties hadjáratok, Libanon (a „kreol” nő), minorita szerzetesek, a kereszténység extra ágazatai, piros kereszt fehér lovagi köpenyen (vagy fordítva), Lessing Bölcs Náthánja stb. Máltai lovagkereszt. Maga a nosztalgia, az örök romantika egy szelete. Itt egy gondolatmenet: hogyan lesz a legborzalmasabb ostromokból (amelyeket oly jól ismerünk), kínzásokból, rablásokból ilyen sűrűre párolt romantika? És miért lesz? Amiért az ember hadifogsága vagy meg-erőszakoltatása is anekdota lesz? Kíváncsi vagyok: lesz-e Budapest ostromáról is ilyen történelmi cukorszirup, mint a máltai lovagokból?

Aztán ülünk a Kärntner Strassén, eszünk virslit, egy koldus is ott eszik virslit, sétá-

loutca, búbajos eszpresszókkal, bisztróteraszokkal. Itt nemrég még rohantak az autók. Minden zárva, ünnep van. Aztán a Burg parkja: kis tó, virágzó hársfák, galambok, két kolduló balkáni gerle, vadászó rigók. Szép, aranyos, meleg délután, kellemes üldögélés a hársfavirágillatban. Sétáló párok, nénik-bácsik – Bécs. Aztán az állomásra vissza. Hát ez a hétórás várakozás jól sikerült.

Este a vonatban. Ülünk a couchette-kocsiban, fejünket lehajtva, hogy ne ütközzünk a középső ágyba, és eszünk valamit. Akkor megáll egy kisebb embertömeg a fülkeajtó előtt. Ők alusznak velünk. Három perzsa. Idős házaspár, egy fiatalember, a fiuk. Semmilyen emberi nyelven nem beszélnek, csak perzsául. Így jöttek Iránból, és mennek Londonba. Jó volna beszélgetni velük, de sajna lehetetlen. Biztosan jó módúak, különben hogy is utaznának ilyen messzire, de szomorú, keleti proletár benyomást tesznek. Mint mi húsz évvel ezelőtt. Vagy még olyanabbat. Ma már úgy viszonylunk hozzájuk, mint hozzánk az angolok. Nem csúnyák, barnák, olyan délolaszosak. Erős, metszett, délkeleti arcok. Szomorú európai ruhák. Rendkívül tapintatosak, alig szólnak, mozognak. Az öregasszonnyal néha mosolyt váltok. Balázs: öregasszony? Fogadok, hogy fiatalabbak nálunk.

A Rajna-kanyarban megpróbálok valamit mondani (hajnalban, de már fönt vagyunk), hogy szép, hogy híres. Az asszony reagál, a férfit is felcukkolja. Nézik a Rajna bukkanásait, a mese-középkort, a lovagvárakat – nézik nagy, keleti szemmel. A fiú – vagy 25 éves – meg tudja csinálni, hogy szinte nem is látjuk. Hova tűnik? A folyosón nincs. Pedig még féltem is tőlük. Olyan arabosak a mi szemünkben. Könnyen lehet, hogy ez nekik sértés. És sértés egész fehér mivoltunk, sértés a félelmünk. Mi a csodát csinálhatnak Londonban? A másik fiuk ott él, és meghívta őket? – Azt hiszem, az egész fekvővagon minket sajnált miattuk, hogy három arabbal kell együtt aludnunk. Mert persze az araboktól mindenki csuklik, én is. Honfitársnőnk – egy kellemes, fiatal zenetanárnő a szomszéd fülkében – ugyanolyan szemmel bámulta őket, mint mindenki. De (szocialista elővigyázat) nem tett megjegyzést, aminthogy én sem. Mélységesen sajnáltam őket egyébként, másnap reggelre már bizonyos közösség volt köztünk némán is. Akkor beszélt egy szép szóke nő. Az egyetlen szabad helyre ült. Már hatan voltunk. A perzsák kint a folyosón. Amikor bejöttek sötéten, szomorú cipőkben (amit mindig lehúztak), a szóke lány szeme csak egy másodpercre merevedett meg. Aztán ült némán. Egy idő múlva kiderült, hogy nem német (mint hittem), hanem angol. Londonba ment ő is, a magyar zenetanárnő is. Nem tudom, vigyáztak-e egy kicsit a perzsa öskultúra újmódi képviselőire.

Június 10. *Brüsszel.* Szóval három perzsával aludtunk a fekvőkocsiban, persze elenyészően keveset, aztán másnap reggel a Rajna-kanyar. Most jól láttuk. Az emlékek: az igelheimi Weinfest, Bingen, Stefan George borával, a gyönyörű piros-fehér kolostor. Mainz, Speyer, Augsburg, Köln; vasútállomás a dóm elefántlábánál. Aachen; Balázs elmeséli Nagy Károlyt. S a barbe fleurie.* Jönnek a belga kalauzok. Jól emlékeztem a sapkájukra: elől magas, hátul lelapul. Egyenruhaszín: zöld. Il faut que vous changiez à Bruges.** Örök mondat. Hogyhogy? Hiszen még egy óránk van hátra. Hja persze: nyertünk egy órát. Nyugati időszámítás. Őrült kapkodás, csomagok, iratok, leugrunk a vonatról. A perzsák kikopognak az ablakon: otthagytuk az útikönyvet. Gyorsan ki-

* Virágzó szakáll.

** Át kell szállniuk Bruges-ben.

adják, és rohan el a vonat. Csak egy zöld-tarka sálam maradt ott, egye fene. Ha véletlenül nem mondják a szomszéd fulkében, hogy ez Brüsszel, Ostendében kötünk ki. Balázs még a hotelban sem tért magához az időeltolódás viccétől. Hogyhogy? Mi volt ez? De minden baj nélkül idehozott a taxi a Gare du Nord-ról az Astoriába.

Alig tettük le magunkat, telefon a minisztériumba. Péntek délután van; holnap szombat, nem lesz ott senki. Szerencsésen megtalálják nekünk a felelős nőt; rögtön idejön a szállóba, és kiosztja az áldást, vagyis a pénzt. Fellélegzünk. Nagyon előzékeny ez tőle. A mi anyagi javainkkal valahogy nem tanácsos egy víkendet támogatás nélkül tölteni.

Délután egy gyors séta, aztán alvás. Este séta, vacsora egy elég távoli bisztróban. Finom grillszelet. A kis téren: körhinta, apró vásár. Forog a ragyogóan kivilágított körhinta: autó, hintó, úrhajó, tank, csészealj stb. Gyerekek visítoznak. A bisztróban francia nő (hangsúlyozza: nem belga), mi vagyunk az egyetlen vendégek. Kiültetett az ablakba, nézzük a körhintát és az este fél 10-kor is sütő napot (fél 9; így is sok!). Egy tündéri kismacska a bisztróban, úgy hívják: Zaza. Fekete; fehér nyakkendővel és fehér papuccsal. Meg kell zabálni. Játszik egy spárgával, dugóval. „Bizony sok vendég jön egyenesen Zaza kedvéért.” „Ó, igen, hallottam Magyarországról, ismerőseim mesélték.” „Van disznóhús, de csak hosszú karaj, nem rövid karaj.” „Ízlett?” (Ez már a fia, aki kiszolgál.)

Haza; alvás.

(Mikor lementünk vacsorázni, nagy fogadást találtunk az óriási hallban, szalonban. Millió estélyi ruhás ember, zúgás, csevegés, koktél. Úgy zúgtak, mint a tenger. Átsurrantunk köztük.)

Most visszatérek június 11-re. Grand' Place iránt sétálunk. Útközben Szent Mihály-és Gudula-dóm. A dómban kórus próbál. Férfiak, nők, fiatalok, öregek; farmernadrágok. A szakállas ifjú karmester angolul vezényel. Mindenütt sürgés-forgás: óriás vázákat rendeznek nők remek virágokkal. Nyilván a holnapi misére. Igazi virágarrangement-ok, mintha ikebanások csinálnák. Hatalmas műanyag dézsákban várnak sorukra a rózsák, margaréták, rododendronok; mind gyönyörű; virágtermelő ország. Szarkalábak, császárliliomok, zöldek. Turistacsoportok. Keressük Magyarországi Mária (II. Lajos özvegye) üvegablakát. Nem találjuk. A guide nem tud róla.

Az apszist körbe lehet járni oszlopos folyosón, mint a francia dómokban. Hogy is hívják ezt? Apszis-kerengő? Nem. Van valami szakkifejezés. Valóban hasonlít az egész a Notre-Dame-ra. De ablakrózsa nincs. (Hja igen, Gudulát mint szentet megszüntették, kár.) Utána leülünk a templomlépcsőre. Hideg. De fáradtak vagyunk, mint mindig. Nem való már nekünk ez a sok látnivaló. Enyhe ködben járok, nem tudok appercipiálni. De hólyaghurutot sem akarok kapni Szent Gudula lépcsőin. Továbbmegyünk. Kis utcák. Középkor. Grand' Place. Iszunk kávé. Középpocsék. Körbenézzük a Városházát, a Hattyú-házat, a Serfőzőkét (Verlaine–Rimbaud-összeveszés), nem bírjuk nem nézni. Ez már beidegzés bennünk, az utazás kötelező, de valódiak a szenzációi. (Jutka,* aki semmit sem nézett Párizsban. Érthetetlen, olyan fiatalon. Most már lassan én is idejutok, de teljesen soha. Engem izgatnak a házak. A történelem. Valahogy kitágul a fejem egy ilyen Grand' Place-on.) Virágok, virágpiac. Sűrű rendekben felvonul Európa, Ázsia és főleg Amerika utazó tömege. A pisilő gyerekekhez véletlenül jutunk, egy belga rezesbanda játszik előtte a picic utcatorkolatban. Belga családapák néni népviseletben fújják a trombitát, verik a dobot. Körülöttük turistagyűrű. Az egyik kürtös be-

* Tóth Judit.

jelenti, hogy ez lesz a búcsúdal. Rázendítenek. Mire? Leesett állal hallgatom: „Mondják hát, mit tehet a Zsiga-Zsiga róla, hogy olyan nagyon-nagyon szeretik a nők.” Úgy látszik, betörtünk Európába. A cseppnyi kis pisilő is jóízűen hallgatja, ezúttal múlt századi festőnek öltöztetve. Palettát adtak a kezébe, fején festőbarett. Másik kezével ugyebár fogja az icipici füttyülőjét. Ruhácskája miatt alig látszik a művelet, csupán a szép keskeny vízszög (ősi forrás) tanúskodik róla. Egy belga anya kisdédét hopszaszázza a dallamra. A gyerek boldog, mint a fölötte lévő másik. Rezesbanda el, turisták utána. Veszünk kenyeret, patét, sajtot. Holnap vasárnap.

Ebéd. Háromnegyed óráig keresünk étkezőhelyet a St. Nicholas körül. Aranyos hely, a kis templom falához ragasztott kis középkori üzletek. Balázs emlékszik, hogy főleg ékszerészek voltak. Igaz. Ma is ékszerészek. De minden bisztró drága. Hja, közel a Grand' Place. Végül berogyunk az egyikbe. Sok pénzért, de remekül eszünk. Rák-saláta paradicsommal. Rántott sajt. Príma, óriási húsok. Rengeteg frites. Galamb-begysaláta, zöld (vad zöld, de nem sóska, nem spenót) leves. Fagylalt. Sör. Elpilledünk. A bisztró külön tanulmány. A feliratok. Egy új vámos Rousseau alkotása a falon: idióta családi festmény. Ám jól tudják, hogy ez ma divatos. Álnaivitások. Az ízléstelenségek megdicsőülései. Nem is utálom. Érzem a kávédarálók, a téglatapéta, az álgerenda költészetét. Haza, taxival. Délután csönd és béke.

Június 12. Vasárnap. Most utolértem magam. Valóban vasárnap van, és ez a nap a nap. Ülök a szobában, írom a jegyzeteket. Ma délelőtt még csak reggeliztünk (húsos reggelit nem adnak, se tojásosat, pedig be jól jönne az a mi pénztárcánknak). Feljöttünk, élünk, Balázs alszik. Délelőtt. Bámulatatos szokása ez. Úgy látszik, komolyan ki-merült. Írtam levelet Jutkának. Most megyünk múzeumba, illetve ebédelni.

Voltunk múzeumban. De előtte sikeresen félrevezettem Balázst. Ellenkező irányba mentem, mint kellett volna, a térképek becsaptak. Nem a királyi várhoz jutottunk, hanem egy török negyedbe. Vendégmunkások. Rengeteg piszkos gyerek. Egy bisztró nyitva. Beülünk egy sörre, mert itt a kávé ritka. Proletárkörnyezet. (Place de la Reine környéke.) Előttünk egy templom. Tűnődünk, hogy mit tegyünk. Törökül beszélnek. Éles orrok, némelyik beállhatna egy XVI. századi magyar metszetre. Aranyos arcú, rém koszos gyerek. Beszélek hozzá, felé nyúlok, és – csodák csodája – szép szabályosan kezdet ad. Elmondhatatlan mocskos kis kezét; mosolyog, egérfogakkal. Villamosozunk ellenkező irányba. Mérhetetlen ritka járatok. De eltalálunk a múzeumba. Ingyenbelépés (vasárnap). Memling-portrék, Van der Weyden (nagyszerű). Bosch. Nem szeretem Boscht. Igenis, ki merem mondani: nem szeretem. Megdöbbenően hasonlít a szürrealistákra (ill. fordítva), és azokat is utálom. Ez nem festészet, hanem novella, mese, karikatúra. Szimbolizmus, lelki élet. A festés lényegének a félreértése, fogalmi festészet. Ne regéljék el nekem az ötleteiket, a véleményüket a világról, ne legyenek mélységes gondolataik. Illetve mindezt tegyék bele a látványba. Az a festők dolga, nem az ilyen gyermekes moralizálás. Ez a Bosch elég simplex karikaturista. Bölcs széljegyzetekkel látja el a világot, ahelyett, hogy ábrázolná. Egy festő! De persze a németalföldi primitívek. Azok igen. Brueghel. Aki olyan okos egyensúlyt tudott tartani a saját véleménye és a látvány között (mert őt is kísérti a kitaláció, de nem sodorja el). A pirosak: lábak, nadrágok, köpenyek (Pinturicchio). – Múzeum után a Sablon terén ebédelünk, későn. Szerencsére találunk nyitott bisztrót. Hol a Haimon négy fia utcája? Jó volna újra megtalálni. (Rue des quatre fils d' Haimon.) A kis Sablon tér, park, vasrác, gyönyörű kis virágágyak. Céheket ábrázoló figurák a vasrácson állva. Itt várunk villamosra húsz percig. Haza. Este szobában eszünk szalámit.

Június 13. Hétfő. Értünk jön fél 10-kor M. Frans Storms. Sofőr és vezető. Ó visz Gandba. Remek autósztráda, remek autó (Ford). 120-szal megyünk, és nem vesszük észre. Gand. St. Bavon-templom. Különösek ezek a belga szerzetesek: Bavon, St. Josse, Gudula. Gót csoda, belül piros-fehér. Oldalkápolnában Van Eyckek: Genti oltárkép. Számatalanszor ellopták, utoljára a németek. A háború után egy osztrák sóbányában találták meg, oda dugták a nációk egy csomó más rablott holmival együtt. Tényleg csodálatos, ragyogó, lemosott színek. Nagy-nagy festő a két Eyck. Zenélő angyalok, Ádám–Éva stb. A főjelenet: a misztikus bárány imádása. Egyébként empire színekkel (fekete és fehér márvány) szörnyű barokk berendezés a dómban. Itt-ott üvegfestmények, nagy részük elpusztult. Az Eyck-oltárkép előtt olyan szűk helyen tolongunk, mint a 6-os villamoson. A téren hatalmas Beffroi-örtorony. St. Nicholas – újabb gót dóm, de éppen restaurálják. És a grófok vára. Nagy, komor erősség a város közepén, előtte villamos, autótömeg. Teljesen valószínűtlen így, hasonlít a cataniai várra az elhelyezése. (Lásd a képeket.) Ezt részben csatornák veszik körül, zöld víz. Kapuzat, nagy szürke kövek, gyilokjáró, bástyák, a pinceterem IX. századi. Kínzókamra, börtön, várúrnő szobája: komplett lovagvár. Az autóforgalomban. Van az udvarán egy szép nagy bodzafa. Sose láttam még ekkora, ennyire szabályosan fa jellegű bodzafát. Virágzik. Nagy, kerek fakoronában nagy, kerek, fehér virágok. Ettől aztán teljesen meseszerű az egész. Ebéd elegáns étteremben. A minisztérium vendégei vagyunk, vezetőnk fizet. Kiderül: belga ellenálló volt 19 évesen, apját a nációk kivégezték. Van egy csomó kitüntetése, régi rokkantkedvezménye (meg is sebesült), nagy baloldali szimpátiája. Az oroszoktól Vörös Csillagrendet kapott, ősszel megy Moszkvába. Gondolom, ezért adják vezetőnek mellénk, keletiekhez. Csodálatos ételeket proponál: rákkoktél soles frites-tel (ez remek hal, talán a legjobb ezen a csücskén a világnak), dame blanche nevű vaníliafagylalt tejszínhabbal és forró csokoládéöntettel. De ez utóbbit már csak a férfiak eszik. És persze aperitif, sör stb. Jóízűen beszélgettünk, Frans flamand, ellenzéki, 55 éves, fáradhatatlan. Kemény, ősz-szőke, piros-napsütött arcú, zömök. Múzeum. Újabb Brueghelek, Boschok, minden. Őrült fásasztó. Csodálatos polgárházak csatornák mellett: Begina-kolostor, közepén fű, birkák legelnek. – Mire hazaérünk (a nagy hőségtől is), szédelgünk. – Telefon Hennard-nak. (Induláskor otthon hőség volt, érkezéskor jégverem, ma hőség.)

Június 14. Kedd. Jön Frans, visz minket Antwerpenbe. Újabb sztráda, újabb németalföldi városközpont. Városháza, „polgárházak”. Újabb dóm, ebben Rubensek. Nem jó az áttekintés, restaurálják. Frans lefényképez minket a főkút (kezet dobáló férfi, „Handwerfen”, népetimológia; a kút agyoncsipkézett) és a mellékkút előtt; ez szép vasrácsos. A Plantin-ház, XVII. századi nyomda, ugyanazok az eszközök, mint majdnem ma. Mi még ilyennek ismertük meg a nyomdát: ólombetűk keretekben, prés, kéziszedés, rézdúcok képekhez (ezek pompásak). Kis tördelőasztalok stb. A ház főúri. Dúsgazdag lehetett Plantin; bezzeg a mi Misztótfalusink. Préselt, színes, aranyozott bőr a falakon (ez ismétlődik majd a Rubens-házban), két emelet, micsoða könyvtár, ebédlő (ez kísértetiesen hasonlít ahhoz a polgári ebédlőtípushoz, amiben mi nőttünk fel, még a perzsaszőnyeg mintája is azonos, ez a mélyvörös „perzsa” minta), ágyak baldachinnal, kandallók, isten tudja, hány szoba. Falépcsők, pici geometrikus kert, flamand stíl. A korrektorok padja az ablak mellett (ólomkeretes ablakszemek), gyertyanyomok. Nem sokat láthattak szegények. Egy Verhaeren-szoba, csak úgy. Hatalmas civilizáció. – Ebéd, újabb finomságok (az angolna, brrr), felséges elzászi bor. Ez vetekszik St. George bo-

rával. Délután a kikötő. Schelde-partok, végtelenül. Tenger nuku. Sívár raktárházak, dokkok. Néhány nagyobb hajó végre: Norfolk Line, Duke of Yorkshire, Transbaltic Line. Egy nagy görög hajó Androszról. Két szovjet, az egyik neve: Nyikolajev. Kis csatornahajók: Tourmaline, Bettina. Vontatók. Színes hajókémények, zászlók. A parton autók kirakva, egy hajórakomány angol autó, egy másik Toyota. Kilométerhosszat főtörzsek: teak, mahagóni. Őrült drágák, meg vannak számozva. Frans szerint egy törzs 500 ezer belga frankba kerül. Naponta 350 hajó jön ide, Európa harmadik kikötője (Rotterdam és Hamburg után). Egy napra az állási díj: 500 ezer frank. A rakodómunkások gyorsasága fontos. Gépesítés. – Egy sívár lakótelep a dokkok mögött vámosoknak, rendőröknek, katonáknak (kaszárnya van a háttérben). Itt nem lehet kávézni, mint proponálom, valahol a kikötőben, mert a hajósok goromba fiúk. – A titokzatos feliratok raktártömbökön: Kimman, Antigoon, Emae, Hansa, Station. Mi a fenék ezek? A Schelde koszos, sűrű, nagy Duna, de sokkal mélyebb. Erősen hullámszik a hajóktól és a tengertől. Daruerdő. Mozgó, nagy betonlábú. Félnap sütés. Nagy, szaladó felhős ég. – Vissza a városba. Rubens-ház, nagyon hasonlít a Plantin–Matesius-házhoz, de barokkosabb (a fele). Óriási műterem (két emelet magas, karzattal), pazarlás, gazdagság. A kert: grotta, szobrok, cifra rácsok. Berendezés sok helyen eredeti. Karosszékek, asztalok, külön félkörívű márvány-„templom” antik szobrokkal, Rubens gyűjtése (vagy ajándékba kapta?). Jó festő, ki nem állhatom. Életemben nem kívánok Rubenst látni. Tűrhetetlen link alak, jó mutatós technikával, egy világméretű László Fülöp. De itt dicsérni kell, ez Rubens városa. A sör is Rubens. A ház előtt tér: Wappen. Újabb fényképezés. – Hazafelé Frans elvisz hozzájuk. Bűbájos kis belga villa, itt mind ilyenek. Fénylő tisztaság, minden tipp-topp, stílbútorok, drapp színekben tartott szalon, tökéletes konyha, kerek szőnyeg, a háziasszony csinálta párnák, szőnyegek, az emeleten két szoba, fürdőszoba külön. Még a WC-ablakban is majolikaváza. Sok sárgaréz, nagy ómodern fazekak remek virágokkal, zöldekkel. Micsoda munka lehet rendben tartani! Adnak kávé (a két bolond magyarnak, aki csak kávé iszik, alkoholt alig), ez is pocsek, pedig kiteszik a lelküket, adnak egy kiló cukrot, hogy ne kelljen utánajárnom. Frans mutatja az emlékeit, az asszony csak flamandul beszél. Soha nem lesz ilyen lakásunk. Frans fizetése negyvenezer frank, tízszerese Balázsnak. Színes tévé, radarvezérléssel. Büszkék rá. Hűl az idő, olykor esik is. Halálfáradtak vagyunk. Haza. Frans Stormsék lakásszínvonalára és a mienk között az a különbség, ami Plantin és Misztótfalusié között. Nagyobb. Mi a magunk társadalmában kiemelkedő szinten élünk, Fransék átlagosan. De olyan fáradt vagyok, hogy már nem is irigykedem.

Június 15. Szerda. Itthon. Esik az eső. A hallban megreggelizünk, nem az étkezőben, ki tudja, miért; újságokat olvasunk. Átnézem a Le Monde-ot. Nem elég szép a világ. Esik. Egy olasz kisvendéglőben végre keveset eszünk és borjúszeletet. Vásárolunk a Sarma nevű áruházban, szappant, ezt-azt, élelmet. Újra a zafás bisztróban. Café filtre-t adnak, mint Párizsban a háború után. Esik. Hazajövet vár Hennard-nak egy kártyája. Megdöbbenő: egy szót sem értek belőle. Sikerült olyan udvariasan kifejeznie magát, hogy 55 éves koromban, meglehetősen gyakorlattal képtelen vagyok megérteni, mit akar. 1. Lemondja a találkozót. 2. Nem mondja le a találkozót. Ez a két eset van. Majd holnapután megtudjuk. Érdeklődve várjuk majd a hotelban. – Esik. Ősz van ma Belgiumban. Tegnapelőtt ájuldoztunk a hőségtől. Ülök az ágyon. Nézem az üres ablakokat. Esik. Csak ne szoronganék úgy, még jó is volna a pihenés. Radsitzky nincs otthon (a kedves Carlos), üzenetet hagytam. „Monsieur le baron”-ról nem tudják, mikor jön haza. Most majd eszünk camembert-t.

Június 16. Csütörtök. Nahát! Azt sose hittem volna, hogy életemben másodszer is elkerülök Bruges-be. Mi több: megtalálom a B. 64-es számú hattyút. Bár ezt nem hiszem, csak Balázs állítja. 60-nal kezdődött a száma a nagydarab hattyúnak, amelyik a Szerelem Tava mentén legelt (így igaz: csípte-ette a füvet), de a második számjegyet befedte a vizes fű. Ha akarom, 4-es volt. – Szóval: Bruges. Zuhog az eső. A tengerhez Ostendébe nem megyünk, csak Bruges-be. Városháza, múzeum, gyönyörű gótikus terem XIX. századi falfestményekkel (a tanácsterembe mindenki bemehetett meghallgatni, mit beszélnek a tanácsurak). Aranyozás, kőcsipkék, berendezés. A négyszögű térre emlékszem, harmadik oldala park. Egy román templom odabent egy sarokban, kívülről nem látszik, gyönyörű, érdes, parasztos. Így kezdődött ma a város. És úgy végződött, hogy a 4. múzeumba megtagadtam a belépést, a 4. domban pedig összerogytam (egy padra, és nem mozdultam, míg Frans aranyosan oda nem hozta az autót). Lázálom volt ez, zuhogó esőben, mégis remek. Hiába, Bruges a legszebb. Grand' Place, Carillon, Beffroi, kávé, Greuningen-múzeum. Ez remek, Van der Weyden, Memling, Bosch, Pourbus, ezt sokszor látjuk. Brueghelt is, Szent János prédikál stb. Kis kerti ház ez (kicsi??) egy fantasztikus mesekertben, amelyben minden kicsi, gót falak, ablakok közt kanyargó utak, gypágyak, bodza, tiszafa, kerti átjáró egy gót ház és egy csatornapart között, amely titokzatosan házak közt kanyarog. Közepén valahol a múzeum-épület. Ez a kertes átjáróudvar tökéletes ápoltságával, ki-be szökellő falaival, titokzatos zugaival a gótikus esőben, ez remek. Sajnos, titkos (titokzatos, de sajna nem titkos) mivoltát említeni nem merem, mert egy világhírű múzeum környezete, ahol esernyős amerikaiak tolongnak. Talán nem mentek végig az átjárón a csatornáig, ennyi a vigaszom. Múzeum után: nyári zivatar. Ömlik az eső. Furcsa: állandó szemerkélésben egy ilyen kitörés, mennydörgéssel. Egy üzlet ernyője alá húzódunk. Kirakatban, kirakat előtt: kosarak és kalitkák. Üzlet zárva, délidő. Atrohanunk a csatorna menti vendéglőbe. Flamand stíl megint, rézedények, faburkolat, ráksaláta, borjúvese (ez valahogy rosszulesett). Írunk Rónay Gyurinak egy lapot. Ebéd után: első katedrális, benne egy Michelangelo (Madonna a gyermekkel), mellette pocsék barokk angyalok. (Gondolatmenet: mi a különbség a nagy és a gyenge, az eredeti és az epigon közt. Időbeli is a különbség. A művészet időhöz kötöttsége, a felfedezés rutinná válása. És persze időtlensége.) Merész Károly és Brabanti Mária szarkofágja, ez utóbbi leesett a lóról, és meghalt fiatalon. Barokk. Gót ablakok, üvegfestmények. Középen: festmények, múzeumszerűen. Ez a remek katedrális vörös téglából épült. Utána Memling-múzeum. Egy nyolcszáz éves (Szent János) kórházban. Óriási oszlopos terem, ez volt a kórterem. Van róla régi kép is. Apácák az ápolónők persze. A múzeum egy mellékkerem. Memling főműve: Szent Katalin misztikus házassága, oltárkép. Két szárnya Szalóme Szent János fejével és Szent János Pathmoszban. Érdekes összevetni a genti Van Eyck-oltárral. Van Eyck még szinte trecento, 1390-ben, Memling igazi északi quattrocento (erős olasz hatás alatt). Most volt róluk komoly benyomásom. Az olaszokat mindig jobban ismerem. És még jó néhány Memling, bár többet vártam. Odébb középkori patika, kék edények, ládikók, mozsarak. Ezeket imádom, fel a XIX. század végéig. Egy teremben a kórház összes eddigi igazgató orvosának képe, az 1600-as évektől 1959-ig. A zárdakórház temploma, csúf berendezés; egy öreg apáca (begina? volt ápolónő?) imádkozik. Szép orgona. Séta a folyó kék partján. Hidak. Kiugró „hajóház”, Frans szerint milliárdosok vendéglője. A kis csónakok dugig tele turistákkal, egy konflis. Folyondár, bodza, platánok, rododendron (ez az autótűt mellett is, elvadulva, nagy, lila bokrok). Csodálatos Bruges. Újabb kis tér, újabb múzeum. Itt mondok nemet. Nem bírom. Meghalok, ha még egy sor képet kell látnom. Szemben újabb múzeum, talpig zöld folyondár-

ban, bástyákkal, kis mesevárnak látszik. Elosonunk mellette. Katedrális. Itt rogyok le. Öthajós, ha jól emlékszem. Vagy az a másik volt? Csigás restaurált, befestett oszlopok (pillérkötegek); ez is brique-ból van. Balásznak nagyon tetszik, mert egyszerű, monumentális. Mozgalmas főutca, üzletek. Ez is jó itt, arányos, itt nincsenek felhőkarcolók, undok szintkülönbségek a házak közt, a „modern” is primán illeszkedik. Frans jön a kocsival, Isten megáldja, ki a szerelmesek tavához. Zárószó: hattyak. Van egy kis hattýú is, búbájós, amint mindig a fenekére ül. Anyja vadul sziszeg, ha közelítünk. Rengeteg vadkacsa. A kacsák mindig mosolyognak, még a vadak is. Olyan a csőrük. De ezek elképesztően szelíd vadak. Miért legel a hattýú? Van valami legenda különben a bruges-i hattýúkról, majd megnézem. Hosszan integetünk nekik. – Frans fáradt, tegnap fogadáson volt, bewhiskyzett. De azért remekül tartja magát, ötre itthon vagyunk. – Ez persze egy másik Bruges volt. De rettentő tömény ez is. Fényeszöld, párászöld. Úgy pezgett az egész, mintha nem júniusi eső, hanem szóдавíz esett volna az égből. Bruges, Bruges, nur du allein.

Június 17. Péntek. Reggel kényelmes kelés. Délfelé lesétálunk a Grand' Place-ra, a St. Nicolas felé mennénk. Látjuk újra a Mannekont. De az utat eltévesztjük, mire a gyönyörű kis templomig jutunk, szerencsésen el is fáradunk. Pedig itt, a környéken akarunk vásárolni. Itt tizenkét év előtti emlékeink szerint üzleti negyed van. Ez igaz is. De közben sétálóutcává alakították. Beülünk egy kicsit oldalt egy bisztróba, kávé (eszpresszó-!), aztán eszünk spagettit is. Így túlesünk az ebéden. Aztán áruházak, szappan, harisnya, ajándék (Franséknak whisky és bonbon), apróságok. De minden nehéz, pl. a harisnyák számozása. Más, mint otthon. Marks and Spencer (londoni emlékek). Sajna, bonbont nem találunk. Holtfáradtság. Taxival haza. Ötkor Hennard jön. Eleinte kedves, szerény. Elmegyünk kávézni. Belejön a beszédbe, most már vízseszerű. Egyszer csak rábredünk, hogy némileg örült, illetve enyhén gyagyás. Elképesztő csacsakásokat beszél. Balázs szerint úgy hat, mint a stephanskirchei tudós örült egyenes folytatása. Csak nem érdeklí a magyar történelem, sem a magyar irodalom. (Magyar számot ad ki a Journal des Poètes-ben.) Peruról beszél, meg csak úgy. „A költő embereknek ír. Remélem, maga nem elefántcsonttoronyban él.” Hazajövet körbevisz minket – én hülye, magas sarkú cipőben. Húzza a lábát ő is, valami baja van szegénynek. Majd telefonálunk. Majd ha fagy. Vacsora San Remóban.

Június 18. Szombat. Végre rendes nap. Balázs délelőtt lemegy a St. Josse felé vásárolni, élelmet, Jutkának kólát stb. Majd együtt megyünk ebédelni. (Egy olaszhoz, aki vasárnap is nyitva lesz.) Ebéd után: újságos. Balázs megveszi a Die Weltet, én három darab Agatha Christie-t. Ettől lázba esem. Én hülye! Hogy eddig erre nem gondoltam. Persze hogy francia nyelvű krimi kell venni. Éljen, éljen, hazamegyünk, olvasok. Az első nap, hogy némileg relaxálódom. És este: a Grand' Place kilágítása. Ezt hirdetik Belgium-hosszat. Igazuk is van; gyönyörű. És némi élet ebben a holt városban, turisták, fiatalok zajognak, körbetáncolnak, éneklnek az Oblady-Obladát. Vagyis az történik, ami Olaszországban mindig, mindennap. A fényjáték lassú, kevés változatú, mégis pompás. Kék, piros, narancsszín, sötét fénnyek ugratják ki a szobrokat, egyes homlokzatokat, a Városháza manzárdosrait (4 sor!), boltozatos folyosóját. Előbb a serfőzőház előtt ülünk (majdnem), ahol Rimbaud és Verlaine veszekedett, aztán sétálunk. Hideg van. Akik jegyet váltottak (100 fr.!) sem látnak többet. Heccek, ordítások, angolok, japánok, hinduk stb. Képtelenül szép cukrosdoboz a tér. Színpadon járunk. Veszünk füget a passage-ban. Óriási, zöld.

Június 19. Vasárnap. Jutka jön. Reggel a Gare du Midire. Transeuropéen Express: Tee a rövidítése. Gyönyörű, ezüstszín vagonok, termes kocsik, faltól falig szőnyeg. Jutka kiszáll, két és fél óra alatt jött Párizsból, de ezért fél 5-kor kelt. Vissza a szállóba. Egész nap ülünk és beszélünk. Még enni sem akar menni Judit, itt eszünk ezt-azt. Elolvassuk a regényét. Mindent elmond, amit tud és akar az írásról, apróra megbeszéljük a szerkezetet, hangot stb. Öt órakor én eldőlök, alszom egy órát. Este telefon Kotányi Magdának, Kibédi Varga Áronnak. Jutka igen rossz állapotban van, ijesztően sovány. 12 kilót fogyott, most 42 kiló, Megrémít minket a külseje, csak nem beteg? Azt mondja, a munkától van, a regény őrijtő, vad összegyúrásától. Összeszorul a szívünk, ha ránézünk. Itt most ragyog, beszél, eufóriás – de mi lehet máskor? Brüsszelből – ahol először van – nem lát más, mint a mi gyengécske szállodaszobánkat, a belőle látható tűzfalakat. De más nem is érdekli! Nekünk jó így, de neki? Fantasztikus volt ez a találka, a brüsszeli Szigliget. Este kivisszük az állomásra. Integyetünk a Trans Exp. után (Etoile du Nord-nak is hívják). Áll az ablakban, kimondhatatlanul keskeny.

Június 20. Hétfő. 10-kor értünk jön Frans. Elvisz a minisztériumba, Madame Heugnorttal beszélünk. Ez a culture néerlandaise minisztériuma. Nagyon előzékenyek, telefonál a pályaudvarra, rögzítjük indulásunkat (csütörtök este). Taxiszámlák. A nő flamand Szalóme-típus, valóban flamand, de modernben. Elegáns irodai ruha, ápoltság. Utána: Antwerpen másodszor, most állatkert. Némi csalódás. Azt hittem, valami extra. De nem. Nagyon hasonlít a miénkre, csak különösebb állatokkal. Fel van tüntetve: itt, a Zoóban született. Flamingók, nem lilásak, hanem rézszínűek. Törpe- és nagy flamingó! Amerikai bölény. Zebrák, lámák, szarvasok, rengeteg teve. Kétpúpúak. Nagyon furcsa, amikor egyeseknél a két púp félrefitül. Éjszakai állatok pavilonja: félhomályos. Makik, lajhárok, baglyok. Akvárium, fantasztikus formagazdagság. De a monte-carlói még izgalmasabb volt. Lamantin, fókák. Pingvinek (tündérierk). Sasfélék. Tigrisek, oroszlanok, gepárdok. Csodás pázsit, rengeteg gyerek, iskolák jönnek ide folyton. Két zebra csókolódzik. Ronda kígyók, szegény iguánák. És végül (amit kezdettől szerettem volna): majmok. Emberszabásúak. Egy végtelenül szomorú, óriás fekete gorilla ül a sziklán, és néz. Félelmesen hasonlít egy ősemberre. Ezenkívül sok gorilla, orangután. Egy vidám fekete csimpánz pettyes labdával játszik, arca, tenyere, talpa rózsaszín-sárga. És a füle is, óriási emberfüle. A szomszéd ketrechen ellenszínű csimpánz: elegáns drapp bundában, arca-tenyere stb. fekete. Ez is labdázik, karcsúbb, keskenyebb, mint szomszédja. Remek ez az emberszerű mozgásuk. De sajnos a kisebb majmok pavilonja zárva. Javítják, a majmokat elvitték. De kár! De szerettem volna bundereket látni. Van az antwerpeni Zoónak egészen más, nagy területe is, állítólag ott élnek szabadon az állatok, ez csak kisebb bemutatópark. Kafferbivaly. Súlyos indiai tinók. Óriás barnamedve, egy jegesmedve vígan úszik. (Hálfeje van.) Egy indiai rája villamosságát rávezetik egy készülőkre, és az állandóan rajzolja és kis menydörgésekkel jelzi: mennyi elektromosságot bocsát ki. Ha mozog, mennydörög. Ha nyugton van: hallgat. Ronda piranhák (milyen kicsik!). Fekete-fehér óriássünök összedugják az orrukat. Pálmakert, kis dzsungel. Zsiráfok nyaldossák a rácsok legfelső részét. Az elefánt áll, és állandóan himbálja a fejét. Miért szokták ezt? (A medve is így szokta; egyszer Szigligeten egy kis falusi cirkusz medvéjét láttam így fejét himbálni, nagyon kis ketrechen ült szegény.) Az állatokkal magyarul beszélek, azok megértik.

Ebéd. A hús ez egyszer rossz, kemény, mint a cipőtalp, de utána csodálatos eper-tejszínhab-vanília fagyaltkompozíció serlegben. (Itt van holipni, gyermekkorom óta nem láttam.) Vesszünk Earl greyt. Vissza Brüsszelbe. Ki a Midi pályaudvarra, Balázs megve-

szi a helyjegyet. Átadom Fransnak kis ajándékainkat: egy üveg whisky, egy doboz csokoládé. Nekik mibe kerülne! (Az ital.) Elbúcsúzunk tőle; nagyon aranyos volt. És milyen sziluett: egy belga ellenálló. – A minisztériumban kapunk egy szép könyvet a flamand primitívekről. Hja igen, még ott eszem a sikos kapuküszöbben (mellékbejárat, garázs). Egész nap fáj a térdem. A fáradtság, a dekoncentrálttság, attól estem el. De nem vészes. Este telefon Kotányi Magdának. Itt van Brüsszelben. Másnap találkozunk.

Június 21. Kedd. A legkellemesebb találkozás: Radsitzkyvel. 12-kor értünk jön, kivisz kocsin Uccle-be. Villaváros, elbájoló romantikus bozótkertben, elragadó villaház. Ők épp idegesek, pünkösdkor kirabolták őket, minden otthon lévő pénzüket elvették. A sűrű növényzet alkalmas a rejtőzésre. Nem nagy kert, de körül mindenütt kert van, nagy zöldterület együtt. (Átjöttünk a Parc de Cambre-on, a brüsszeli Bois de Boulogne, a fák törzse zöld mohás, óceáni éghajlat.) A ház szerencsére nem főúri kastély, csak éppen gyönyörű bútorok, kényelem, „régimódi” elegancia (vagy inkább divat, de itt minden valódi). Az asszonyt ismerem Párizsból, Sziginek hívják, szép és ifjú. Gyönyörű teríték a kertre néző szobában, háromféle rózsaszínű metszett pohár. Remek ebéd, mi-csoda beefsteak, csengetés a házvezetőnőnek. Mióta nem láttam ezt, hogy „cselédnek csengetni”. Hát ez is van? Ezt tudom nélkülözni. Aperitifnek sherry, francia vörösbor, pezsgő, ebéd után francia konyak. Carlos maga hozta a tésztát az ebédhez. Tehát gyönyörű környezet, de nem nyomasztó, ők maguk pedig rendkívül kellemesek. Még Balázs is beszél, előad, úgy feloldják. Jóízű duma, akár Pesten is lehetne. Franciások. Carlos mindig is aranyos volt. (Párizs, 75-ben, meghív az asztalához.) Rengeteg macska: egy nagy sziámi, gyönyörű kék szemű, egy fekete zöld szemű, egy vörös-drapp (Szigi: mindig is szerettem volna egy vörös macskát. Roux.) stb. Egy törpekakas jár a szomszédból a macskákhoz, ott szórakoznak a gyepen, míg mi ebédelünk. Megeszi, amit a cicák hagynak, évek óta jóban vannak egymással. A kert örökzöld, rododendron, nagy délies fenyőfák – pineaszterűek. Hátral egy pavilon, Carlos itt csinálja kollázsait. Dzsesszgyűjtő, rengeteg lemez. Hát ez jó volt. 4-kor visszavisz minket a szállóba. – Fél 7-kor jön Kotányi Magda, megyünk a dán vendéglőbe. Csak jós ne legyen a vers-író, mert beteljesül. „S a tálca! Ürmös! És ... tejszín, kövérség, sonka rozskenyérral... bizony még sokszor erre gondolok, a matracról majd felriadva éjjel.”* Ezt írtam 1945-ben, éhségemben, szóról szóra beteljesült: iszonyú, mit zabáltunk a dán kocsmában este, és már délben is sokat ettünk, egész éjszaka fel-felriadtam, vergődtem a gyomor-fájástól. A tálon volt kaviár, ráksaláta, füstölt hering, nyers sonka, főtt sonka, dán szalámi, füstölt fehérpecsenye, főtt tojás, paradicsomsaláta és amit még elfelejték. Rozskenyér vajjal, tea. Remek volt, de megfizettem érte. Hja, Magdánál még lazac is volt, nem bírta megenni, kínálta, de én sem bírtam. Borzasztó! Lazacot meg nem enni! Mit szaladok utána Pesten, de nincsen. – Magda beszél, mesél, kedvesen segít vásárolni. Taxival haza.

Június 22. Szerda. Vásárlás. Agyonjárjuk magunkat. Találka Hennard-ral. Dagadt láb-bal haza. Holnap este utazunk, és addig még vásárolni kell. Magdával 1-kor randevú. Valószínűleg utoljára láttam ma a Grand' Place-t. Nem csúnya.

* N. N. Á. verse: REGGELI EGY DÁN KOCSMÁBAN. Kihagyással idéz belőle.

Végül még néhány rövid észrevétel. Somlyó Györgyön kívül az egykori jelenvalók közül már senki sem él. Gara László Knokke után közelesen öngyilkos lett. Kotányi Magda gyötört, kétségbeesett szavakkal írta meg a történeteket. Belgiumban csak sok-sok év után, 2000-ben jártam újra. Láttam az ismert, csodás városokat, Gentet, Bruges-t, sőt eljutottam a knokke-le-zoute-i tengerpartra is. A víz, a parti homok, a tengeri fény ugyanaz volt. De harmincöt év után más épületek, más élet.

Ágnessal, mint olvasható, főként képtárákat, múzeumokat láttunk. És persze tájat is, sőt hatlyút a vízparton. Fárasztó volt akkor számunkra ez a művészetekkel teli világ, de a fáradtságtól roskadva, gyönyörű. Új családom, főként fiam feszített úti célja, a zárt lehetőségek miatt csak egyetlen képtárat láttam most Brüsszelben, feleségemmel, Verával. Fájt ugyan hiányuk, de az idő úgyszólamint szomorúan homályosítja az idős-kori emlékezést. A gyönyörűség eltompul. Szűrkül a világ. Hol vannak ma már az Ágnessal közösen látott képek öröknek képzelt felvillanásai. Igaza volna Kosztolányinak? „Jobb volna élni. Amde túl a fák már – aranykezűkkel intenek nekem.” – Lengyel Balázs.

Határ Győző

KI KIT EGYEN MEG

egy ananászra

gömbölynagy ananász tényéromon
késestül-villástul kelletti magát
ha volna mivel: fogná s félberont
ihol csattogtatja körkörös fogát

eleven emberre ez a foga-fenő
gömböly ananász tudom felzabálna
s míg táplálnám így lenne *BELŐLEM* Ő
átlényegülve válnék üdve-javára

de mert keze-nincs körkörös gömböly
nem rohan nekem hogy villára szúr
így van jól elrendezve hogy az ember
az ananászévő s Földjén ő az úr

már gyűrűbe vágva Ő Ananászsága
kinek szomorka vége e költemény:
mintha csak nékem jött vón' a világra
s énbőllem ő helyett így lőn *ŐBELŐLE ÉN*